Proměny každodenního života zemědělských rodin v českých zemích po roce 1945

Jiří Urban

DOI: 10.62800/NR.2026.3.02

Transformations in the Everyday Lives of Agricultural Families in the Czech Lands after 1945

This study examines the transformation in the everyday lives of agricultural families in the Czech Lands after 1945 in the context of post-war political, economic, and social changes. Drawing on memoirs published in the literature, family chronicles, and oral history testimonies, it analyses the impact of state interventions on farming, family relationships, social status, and the adaptive strategies adopted of agricultural families. Particular attention is paid to post-war population movements, the system of compulsory agricultural deliveries, and the collectivisation campaign. The study demonstrates that collectivisation fundamentally transformed not only property and production relations but also traditional values, intergenerational continuity, and the identity of rural families. It also examines the long-term consequences of these processes after 1989.

Key words: agricultural families, everyday life, collectivisation, compulsory agricultural deliveries, post-war population movements, family strategies, intergenerational continuity, Czechoslovakia

Contact: Mgr. Jiří Urban, Ph.D., Ústav pro studium totalitních režimů, Na Poříčí 1047/26, 110 00 Praha 1, e-mail: jiri.urban@ustrcr.cz; ORCID: 0000-0001-6896-9967

Jak citovat / How to cite: Urban, Jiří. 2026. Proměny každodenního života zemědělských rodin v českých zemích po roce 1945. *Národopisná revue* 36 (3): 177–192. https://doi.org/10.62800/NR.2026.3.02

Všední dny hospodařících rodin probíhaly tradičně v rytmu sezónních zemědělských prací, cyklicky, v duchu přírodních zákonů a po generace předávaných zvyků a návyků. Avšak poválečná doba byla velmi turbulentní, rozsáhlá migrace obyvatelstva, vlna znárodňování, násilně prosazovaná kolektivizace a překotná industrializace společnost významně proměňovaly. Jak se tedy v těchto podmínkách žilo zemědělským rodinám, jak je ovlivňovaly události politických dějin? Jak se intervence státu promítaly do soukromí a každodenního života zemědělských rodin?

Výzkum poválečných proměn českého venkova prošel výrazně odlišnými etapami.[1] Před rokem 1989 byla kolektivizace zemědělství zkoumána převážně v dobově normativním rámci „socializace zemědělství“ a „socialistické přeměny vesnice“, zpravidla jako součást žádoucí modernizace zemědělské výroby a venkovské společnosti. Vedle politicky a ideologicky zatížených výkladů však již tehdy vznikaly historické, etnografické a sociologické práce, které přinášely empiricky cenné poznatky o proměnách pracovních postupů, rolnické kultury, zemědělské usedlosti, sociální struktury a způsobu života venkovského obyvatelstva. Tyto práce je nutné číst s vědomím jejich dobového pojmosloví a teleologického výkladu kolektivizace, současně však nelze přehlížet jejich dokumentační hodnotu, zvláště tam, kde vycházejí z terénních etnografických výzkumů a bezprostředního pozorování probíhajících sociokulturních změn.

Po roce 1989 se těžiště výzkumu zásadně přesunulo k mocenským mechanismům kolektivizace, politické

a soudní perzekuci zemědělců, nucenému vystěhovávání selských rodin, dodávkovému systému a postavení tzv. vesnických boháčů. Postupně byly zpřístupňovány a kriticky zpracovávány prameny státní a stranické provenience a vznikla řada celostátních, regionálních i případových studií věnovaných jednotlivým nástrojům kolektivizační politiky a jejich aktérům. V novější fázi výzkumu se pozornost rozšířila od institucionální a represivní stránky také k sociálním a kulturním proměnám venkova, životním strategiím jeho obyvatel, paměti, každodennosti a zkušenosti jednotlivých aktérů. V rámci tohoto bádání však zemědělská rodina často vystupuje spíše jako prostředí či nositel jednotlivých zkušeností než jako soustavně sledovaná analytická jednotka. Předkládaná studie se proto zaměřuje právě na rodinu a v delší časové perspektivě sleduje, jak se do její práce, vztahů, životních možností a mezigenerační kontinuity promítaly poválečné migrace, administrativní regulace zemědělství, kolektivizace a následné sociální proměny až k polistopadovým restitucím.

Metodicky studie vychází především z přístupů sociálních dějin a dějin každodennosti, které umožňují sledovat dopady politických a hospodářských změn na úrovni rodiny a jednotlivce. Uplatňuje mikrohistoricky inspirovaný pohled orientovaný na aktéry, aniž by však byla mikrohistorickou sondou do jediné lokality; prostřednictvím případů z různých částí českých zemí hledá opakující se zkušenosti, ale zároveň zachovává jejich regionální, sociální a generační rozdílnost. Rodina je přitom chápána nejen jako domácnost a ekonomická jednotka, ale také jako prostor mezigeneračního předávání zkušeností, pracovních návyků, majetku, sociálního statusu a vztahu k půdě. Studie neusiluje o statistickou reprezentativnost jednotlivých pamětnických výpovědí; využívá je především jako kvalitativní pramen umožňující zachytit, jak aktéři události vnímali a prožívali, jak je hodnotili a zpětně jim přisuzovali význam.

Pramennou základnu tvoří publikované i nepublikované memoárové texty, rodinné a osobní záznamy, obecní kroniky, vlastní i převzaté orálněhistorické rozhovory a dobová svědectví zastánců i odpůrců kolektivizace. Paměťové prameny nejsou chápány jako prostá náhrada dobové dokumentace. Jejich výpověď je nutné vztahovat k době vzniku záznamu, k časovému odstupu od popisovaných událostí i k pozdějším zkušenostem a veřejným interpretačním rámcům, které mohly podobu vzpomínání ovlivnit. U faktografických otázek jsou proto konfrontovány s odbornou literaturou a archivními prameny. Jejich specifická hodnota spočívá především v zachycení subjektivního prožitku, rodinné paměti, každodenních praktik a strategií adaptace, které institucionální prameny zpravidla zachycují jen velmi omezeně.

Studie sleduje, jak státní zásahy a širší společenské změny po roce 1945 proměňovaly každodenní život zemědělských rodin a jaké strategie adaptace tyto rodiny volily. Pozornost věnuje především poválečným migračním pohybům, dodávkovým povinnostem a kolektivizačnímu nátlaku, a pozoruje postupnou proměnu univerzálního hospodáře ve specializovaného zemědělského dělníka a změny rodinného i společenského života. Studie nahlíží až do období po roce 1989, kdy restituce a transformace znovu otevřely otázku soukromého hospodaření, a ilustruje různé přístupy a strategie ve vztahu k obnovování zpřetrhané kontinuity rodinného obhospodařování půdy.

Zemědělské rodiny v pohybu

Zcela specifickým podmínkám byly po roce 1945 vystaveny zemědělské rodiny v českém pohraničí. Ty německé byly z velké většiny vysídleny na základě uplatnění principu kolektivní viny (Hons et al. 2018; Pausewang 2024), ty české sem přicházely nejen z vnitrozemí, ale i v rámci reemigrace. Posunout se v sociálním žebříčku, polepšit si příchodem do Sudet za kouskem vlastní půdy chtěly deputátní rodiny i rodiny dosavadních bezzemků, kovorolníků a dalších zemědělských dělníků. V podstatě „přes noc“ tak z vnitrozemí mizela kategorie zemědělského dělnictva, jehož pracovní síla pak citelně scházela především o žních. V prvních poválečných letech tak na statcích často vypomáhali Němci a Maďaři, kteří byli coby váleční zajatci či retribuční vězni[2] pracovně nasazováni v zemědělství. *„Pracoval svědomitě, dobře jezdil s koňmi, uměl česky a po večerech nám vyprávěl o strašlivých poměrech v Sovětském svazu“*, zavzpomínal na válečného zajatce z řad českých Němců Jindřich Hašek z Úhonic na Kladensku (Kovář 2004: 38–39).

Za lepším příštím přicházely do původní vlasti i zemědělské rodiny reemigrantů (Vaculík 2002; Nosková – Váchová 2000; Nosková 2007). Rodiny volyňských Čechů přinášely do nově utvářených společenství informace

o skutečném životě v Sovětském svazu (Hostička 1999: 276–290), a když se později začalo mluvit o společném hospodaření, poukazovaly na nápadnou podobnost československých JZD se sovětskými kolchozy (Vaculík 2011: 304–315; Urban 2016a: 86–87). Právě volyňští Češi si s sebou přinášeli traumatickou sovětskou zkušenost se Stalinovou kolektivizační kampaní. *„Zaráželo nás, že se, než začali mluvit, rozhlédli, zda je někdo neposlouchá“*, zaznamenal pamětník z Vysočiny (Černík 1993: 10).

Nebylo zemědělské rodiny, která by nepocítila důsledky katastrofálního sucha v roce 1947. Nejprve vůbec nepršelo od začátku dubna až do druhé poloviny května a potom od konce května až do listopadu, přičemž panovala velká horka (Dvořák 2012: 52). Kritický nedostatek zeleného krmení způsobil, že se sekalo a zkrmovalo obilí, a přiměl mnohé zemědělské rodiny k rapidnímu snížení stavů hovězího dobytka (Hons 2014: 65). *„V horkém létě vše rychle dozrávalo, úroda na polích usychala na stojato.* […] *Píce bylo málo, lidé prodávali přebytečný dobytek. Studně vysychaly.* […] *Nepršelo, je bída o vodu, pole jsou vyschlá“*, shrnul pamětník z Jedlé v Posázaví (Bouma – Casková 2023: 159).

Zemědělské rodiny a plnění dodávkových povinností

Dodávková povinnost, zaváděná a postupně rozšiřovaná od podzimu 1939 v prostředí Protektorátu Čechy a Morava (Štolleová 2014: 161–204, 242–251; Anev – Fialka 2023: 30–71), plynule přešla do poválečného období. Odpovědní komunističtí předáci v ní viděli efektivní prostředek kontroly nad zemědělskou produkcí a venkovským obyvatelstvem.[3] Systém kontraktací, jak se rozpisům zemědělské produkce a dodávek říkalo, svazoval zemědělským rodinám ruce ve svobodném rozhodování. Určoval totiž každému, jaké plochy musí osít kterými plodinami, jaký musí držet stav hospodářských zvířat a jaké množství své produkce musí odvést na povinný státní výkup. Zemědělci tak zcela ztratili právo rozhodovat o své půdě a produkci ze svého hospodaření. *„Stávají se z nás nevolníci! Máme určeno, kolik mlíka od krávy a jaké tučnosti musíme odvést!* […] *Máme určený i počet vajíček.* […] *Co když se neurodí?* […] *Soudruzi slibovali, že v případě neúrody budou sedláci od plnění dodávek osvobozeni. Tomu však nikdo nevěřil“*, zaznamenal pamětník z Vysočiny (Jurman 2017: 154).

Na počátku roku 1949 uzavíraly národní výbory se zemědělci dvojí smlouvy – na výrobu a na výkup zemědělské produkce. Rozpis dodávek prováděli místní funkcionáři (zpravidla zemědělští referenti a předsedové MNV), přičemž dle pokynu stranických orgánů měli při rozepisování hledět především na **„třídní“ hledisko**. *„Mnozí zemědělci nechápali nebo nechtěli chápat, že vesnice není ‚jedna rodina‘, ale že i zde máme třídu vykořisťovatelů a třídu vykořisťovaných“*, poznamenal jeden z průkopníků kolektivizace na Náchodsku (Míl et al. 1979: 48). *„Sedláci se spíš stáhli. Vesnice začínala jakoby hrubnout“*, poznamenala pamětnice z Kopidlnska.[4] Zemědělské rodiny s více než 20 ha půdy pak v rámci těchto „třídních“ rozpisů odváděly v roce 1950 státu z 1 ha desetkrát více než zemědělci se 2 ha a třikrát více než zemědělci s 5 ha půdy (Kaplan 1993: 226). Takto odstupňované dodávky mohly být plněny jen na úkor vlastní spotřeby a výkrmu hospodářských zvířat. Kunovický rodák vykreslil hospodářovu starost o dodávky, *„které ho trýznily, pro které se neměl čas najíst, napít, oholit“* (Jilík 2022: 197). S příchodem roku 1949 byly také vydány nové odběrní lístky na textil a obuv, tzv. šatenky. Na ně však už neměli nárok všichni spotřebitelé, šatenky nesměly být vydány rodinám obhospodařujícím více než 15 ha půdy, těm, které nesplnily předepsané dodávky v předešlém roce, ale ani rodičům na výminku. Potravinové lístky a šatenky se přitom mezi lidmi mylně považovaly za *„válečný přežitek, jehož likvidace je otázkou krátkého času“* (Hons 2014: 64–65).

Od roku 1951 se už neuzavíraly smlouvy s jednotlivými rolníky, ale MNV rozepisovaly výrobní a dodávkové úkoly plynoucí ze smlouvy společné. Nedodržení těchto úkolů bylo trestáno sankcemi, které se vztahovaly na celou obec. Jednalo se kupříkladu o nepovolení volného prodeje nadsmluvních produktů či **zákaz domácích porážek**. *„Dřív si lidi krmili prase no a pak si ho zabili a celou zimu z toho žili* […] *rodině zabíjet nedovolili, prase jim sebrali a potom tři roky nesměli zabíjet. Přijeli, odvezli a hotovo“*, vyprávěla pamětnice ze středočeských Kounic (Veselý 2014: 13). Zároveň poklesla samozásobitelská dávka na každého příslušníka zemědělské rodiny. Lidé byli s takovým vývojem pochopitelně nespokojeni, zároveň však zastrašeni, a tak se nadávalo jen v soukromí. *„Jak jsme byli soukromě, to jsme nemohli si zabít prase, to muselo jít všecko na kontingent. To chodili*

dokonce z naší ulice známí, takoví havíři, a měli takové tyčky a oni do slámy, do sena píchali, jestli tam není prase přikryté, vyuzené nebo maso schované“, dokresluje atmosféru pamětník z Hlučínska (Kubátová 2016: 184). Krkonošský pamětník Zdeněk Jiřička vzpomínal na léto 1951 v souvislosti s přitvrzením dodávkové povinnosti a rodinnou solidaritou: *„Když jsem vyšel školu, to byly takový opravdu krutý léta, že. Byly ty vysoký dodávky a já jsem věděl a viděl, že by to rodiče nezvládli.* […] *a protože jsem je měl moc rád, tak jsem nikam nešel. Oni by byli tou prací úplně usužovaní“* (Lavický – Bäumlová 2024: 33).

S rokem 1952 došlo k dalšímu zpřísnění rozpisů zemědělských dodávek. Novinkou bylo, že se dodávkové úkoly začaly vyměřovat i zemědělcům z velikostní skupiny do 2 ha půdy (rodiny kovorolníků, domkářů). *„Strýc v sousedních Blažovicích měl malé hospodářství* […] *Byly mu zvýšeny dodávky na neúnosnou míru. Sháněli jsme s matkou pro jeho rodinu mléko, vejce a podobné věci, aby se ubránili vstupu do JZD. Neubránili se stejně, jako tisíce jiných“*, zaznamenal pamětník ze Slavkovska spolu s trefným konstatováním, že předpisy vysokých dodávek byly *„mocným nástrojem moci“* (Robeš 2002: 11–12). Obdobnou zkušenost stručně vystihla i pamětnice z Pasek nad Jizerou: *„Někdy jsme museli kupovat vajíčka, abychom je odvedli“* (Dušek 2018: 54). Vedle dodávkových předpisů se dále zpřísňoval i výdej poukazů na potraviny, cukr, mýdlo, šatenky a povolování domácích porážek. Pamětník z Horňácka vzpomínal, že byly *„příděly dost hubené“*, např. 1 kostka mýdla na osobu na 2 měsíce, a tak se umývali holícím mýdlem a vařili řepný sirup na doslazování (Sťahel 2007: 205).

Zákonem o dodávkové povinnosti a výkupu zemědělských výrobků byly pro rok 1953 stanoveny normy povinných dodávek rozdělené do sedmi skupin podle velikosti půdní držby. Pro každou velikostní skupinu byly nyní dodávky progresivně odstupňovány podle pevných norem. Počínaje rokem 1953 byla tedy výše dodávkových povinností určována formou závazného výměru okresního plnomocníka ministerstva výkupu. *„Dodávkové povinnosti byly mnohem vyšší než dříve“*, konstatoval pamětník Josef Hons z Mělnicka (Hons 2014: 83–84). Rodiny samostatně hospodařících zemědělců měly také stále větší problémy se získáváním hnojiv, osiv a dalších zemědělských potřeb, jimiž byla přednostně zásobována JZD (Urban 2012c: 23–41) a státní statky. *„Lidé dodávali mnoho, více než kdy předtím, více než za války. Ovšem neuvědomili si, že předtím se také dováželo ze Západu a že se likvidovaly velkostatky, statky a sedláci všude, po celé zemi a že v Sudetech, kde býval veliký zdroj chovu dobytka, rostou kopřivy. Propaganda vykřikovala o vzestupu výroby, ve skutečnosti však kolektivizace znamenala pokles výroby“*, shrnul někdejší zemědělský redaktor Lidové demokracie a Rolnických hlasů (Soukup 1994: 129). Po smrti Stalina a Gottwalda doufala zemědělská veřejnost v uvolnění, dočkala se však jen velmi dočasného „tání“ (Urban 2012a: 92–115; Urban 2013: 32–46). *„Lidé doufají, že režim padne“*, zapsal odvážně kronikář z Jedlé (Bouma – Casková 2023: 160). Namísto toho však přišla ožebračující peněžní reforma. *„Mezi lidma panoval velký strach, a tak si komunisti mohli s lidma dělat, co chtěli“*, vzpomínal na tu dobu pamětník z Jedlé.[5]

Postihy za neplnění dodávkových úkolů se staly nejčastější agendou trestních komisí (Němeček 2015: 18–20). Z výkupního systému se stal velmi **efektivní nástroj kolektivizační politiky**. *„Padesátá léta nebyla pro zemědělce snadná, hodně ruční práce, nepřízeň počasí, vysoké dodávky, neustálé kontroly a neodbytní agitátoři. Při neplnění dodávek hrozily vysoké pokuty a vězení. Za války byly také povinné dodávky, ale nesloužily k likvidaci zemědělců“*, konstatoval kronikář z Posázaví (Bouma – Casková 2023: 160). Pamětníci se vzácně shodují, že protektorátní povinné dodávky byly podstatně nižší (Lavický – Bäumlová 2024: 32; Sťahel 2007: 205). *„Od konce války uplynulo více než 4 roky a dodávky a kontingenty jsou vymáhány s větší brutalitou a bezohledností než od Němců za války“*, poznamenal si v roce 1949 hospodář z Polabí.[6] Teprve v roce 1959 byl vypracován nový výkupní systém, který s platností od 1. ledna 1960 zavedl jednotné výkupní ceny a obnovil smluvní princip zajišťování dodávkových úkolů.

Zemědělské rodiny a kolektivizační kampaň

Kolektivizační kampaň odstartovaná přijetím zákona o jednotných zemědělských družstvech (JZD) v únoru 1949 sice verbálně operovala s dobrovolností, přesvědčováním a vábivými příklady, ve skutečnosti šlo však o nevybíravý nátlak, jehož každodenní metodou byly pohrůžky, zastrašování, vydírání a pronásledování. Výrobní podniky, které v Československu vznikaly pod

názvem JZD, ve své podstatě družstvy nebyly (Václavů 1999: 23–24, 53–58, 72–74; Burešová 2002: 223–228; Pauknerová 2011: 103–114), ačkoli se svým promyšleně zvoleným označením tento dojem snažily budit. Nenaplňovaly ani nejzákladnější principy družstevnictví, jakými jsou dobrovolnost organizace, družstevní samospráva a podíly členů vyjadřující jejich díl odpovědnosti. Byly řízeny státním a stranickým aparátem, podléhaly byrokratickému systému organizace a centrálnímu plánování. Rolnickým rodinám tento rozpor přirozeně neunikl. *„Našim potřebám plně vyhovuje družstevnictví, kterému dali základy naši* otcové […] *Nikdo nás nemůže donutit, abychom pro sebe založili něco proti vlastní vůli“*, zapsal si hospodář z Mladočova (Boštík 2021: 24). *„Před vstupem do družstva bylo hlásáno: ‚povedete si ho sami a jak si to uděláte, tak to budete mít‘. Teď vidím, že jsme vlastně nuly, úřady a strana mluví do všeho“*, zaznamenal rolník z Třesovic.[7]

Do JZD přicházely mezi prvními rodiny bezzemků, zemědělských dělníků a členů KSČ. *„Do JZD šli nejdříve ti, co nic neměli“*, konstatoval pamětník ze Svinařova (Smejkal 2020: 87). Zakládaná JZD byla většinou menšinová. *„Rodiče měli 3 ha a do JZD šli dobrovolně. Neměli prostředky na nějakou mechanizaci a vše dělali ručně. Proto společné obdělávání půdy za výpomoci mechanizace pro ně bylo zlepšením jejich situace“*, shrnul pamětník z Rakovnicka (Smejkal 2020: 80). Podpora kolektivizace byla často i jakousi generační záležitostí. *„Jako student jsem jezdil každou sobotu a neděli pomáhat dědečkovi, který už byl starý. Za něj jsem pracoval na poli, svážel seno a obilí, staral se o dobytek.* […] *Až teprve po založení JZD jsem se zbavil téhle námezdnické práce“*, vzpomínal pamětník z Petrovic na Novobydžovsku, pro něhož JZD znamenalo osvobození od pracovní zátěže na rodinném hospodářství (Kučerová 2026: 9). Příslušníci mladé poválečné generace často vyjadřovali své nadšení pro nové poměry, rozchod se vším starým, pro technickou modernizaci i příležitost pro profesní a kariérní růst (Valeš 2014: 467–468). *„Na naší straně byl pokrok“*, bylo přesvědčení tehdejších průkopníků kolektivizace (Dvořák 1980: 202). Mínili, že dozrál čas změnit život na vesnici (Jelínek 1989: 51). Rodiny těchto průkopníků to zpočátku neměly lehké. *„Někdy byla proti nim celá vesnice, což mělo i vliv na vzájemné vztahy v rodině“*, potvrzují pamětníci z Náchodska (Míl 1979: 45). Vzpomínali i na *„těžké začátky tří rodin, které se přes odpor celé vesnice rozhodly společně hospodařit“* (Míl et al. 1979: 48). Názory na zemědělskou politiku KSČ a postoje ke kolektivizaci doslova rozdělovaly rodiny (Velebná 1980: 126; Mallota 2024: 578–588) i celá společenství. *„Obec založením JZD rozdělila se rázem na dva tábory“*, konstatoval kronikář v Hřebečníkách na Rakovnicku (Smejkal 2020: 71). Jednota v recepci kolektivizační myšlenky leckdy nepanovala ani uvnitř **rodin kolektivizačních průkopníků**. Někdejší předseda nově založeného JZD a jeho dcera vzpomínali: *„Po založení jsem obdržel anonymní výhrůžný dopis, že budu vypálen a zastřelen.* […] *JZD bylo založeno v srpnu a v září nám byla zapálena stodola, od které chytlo i stavení. Maminka byla proti, aby otec dělal předsedu. Otec si nedal říct“* (Smejkal 2020: 89).

Většina zemědělských rodin se ovšem do JZD nehrnula, **kolektivizačnímu směřování nedůvěřovala** a svého hospodaření se nechtěla vzdát. Vztah k půdě přitom nebyl pouze ekonomický, nýbrž byl zakotven v mezigeneračně předávané představě zachování zděděného hospodářství (Frolec 1981: 98), slovy pamětníka z Chlumce nad Cidlinou *„jejich kořeny byly zapuštěny v rodové posloupnosti“*.[8] V tomto ohledu zaznamenal námitky zdejších hospodářů kronikář z Křince na Nymbursku: *„Deset pokolení byli* [moji předkové] *samostatnými hospodáři a já mám tuto půdu opustit, mám se jí vzdát? Věřte, že se ve mně vše bouří a zvedá. Lásku k hroudě má můj rod v krvi!* […] *Nyní se máme všeho vzdát? Teda leda, až budeme na prkně.“* (Vaněčková 1977: 77) Rodinná hospodářství byla postupně zabírána ve prospěch JZD, přičemž okolnosti, za jakých se jich zemědělské rodiny musely vzdát, byly různé. Rodinám hospodářů, kteří odmítali vstoupit do JZD, bylo často vyhrožováno vystěhováním, rodiny se nevyhnuly neohlášeným kontrolám a domovním prohlídkám, výjimkou nebyly ani opakované výslechy a další úřední šikana. *„Byli jsme v té době schválně moc buzerovaní, aby nám to hospodaření těmi kontrolami znechucovali“*, vzpomínal rodák z Němětic na Strakonicku (Boháč 2007: 13). *„Otec se otevřeně postavil proti* [založení JZD] *a tehdejší funkcionáři národního výboru zahájili tažení, aby ho zlomili. Nebylo rozhodující, jestli obvinění proti němu jsou pravdivá, jenom když splňovaly svůj účel“*, glosoval pamětník z Litomyšlska, který byl přesvědčován předsedou trestní komise tamního

ONV, aby byl uvědomělý a distancoval se od svého otce, domnělého „třídního nepřítele“ (Havran 2015: 88).

O nátlaku, zastrašování a vyhrožování namísto proklamované dobrovolnosti máme od příslušníků zemědělských rodin nespočet zpráv ze všech koutů republiky. Pamětník z Mělnicka popisuje **agitační kampaně** následovně: *„…funkcionáři byli neustále jako ve vysoké horečce* […] *Skupinky agitátorů chodí od stavení ke stavení. Bušení na vrata, štěkot psů, vysvětlování, sliby i hrozby – to se s menšími obměnami stále opakuje.“* (Hons 2014: 84) Zemědělské rodiny neměly prakticky žádné možnosti obrany. *„Tlak na zemědělce sílil* […] *Na veřejných agitačních schůzích, které se konaly v hospodě, bylo místním zemědělcům hodně slibováno, ale i vyhrožováno“*, zaznamenal kronikář z Posázaví (Bouma – Casková 2023: 161). *„Dědovi řekli, že pokud nedá stodolu na stavbu kravína, tak může on skončit v Jáchymově, nebo může být rodina ze vsi vystěhována“*, komentoval pamětník ze Svinařova (Smejkal 2020: 87). Odlišně vzpomínali někdejší funkcionáři, kteří se agitačních kampaní osobně účastnili: *„…to bylo období velmi náročné, vyžadovalo přinášet i osobní oběti na úkor svých rodin, osobního volna a zřeknutí se práva na odpočinek* […] *nočních schůzí bylo mnoho a zdály se být nekonečné.* […] *Pro rodinu zbývalo pouze nedělní odpoledne“* (Straka 1988: 33–34, 37). *„Velmi časté a bouřlivé bývaly schůze se zemědělci. Na jedné takové jsem byl jako tehdejší předseda ONV dokonce tělesně napaden.“* (Bareš 1974: 88)

Hned v úvodu kolektivizace přišla kampaň, která úřední **zabavování** veškeré zemědělské **mechanizace** nazývala „výkupem“. *„Prostě přišli a beze slova si vzali všecko, co jim padlo pod ruku.* […] *Ti se nikoho neptali, ti měli moc“*, konstatovala pamětnice ze středočeských Kounic (Veselý 2014: 6). Zemědělské rodiny uvyklé na provázanou sousedskou výpomoc, která patřila k tradičním normám vesnického soužití (Frolec 1981: 102), začaly být nyní odkázané na činnost státem organizovaných strojních traktorových stanic (STS), do nichž byla dislokována zabavená mechanizace. *„Sem tam jsme si objednali traktorovou stanici, protože jsme viděli, že s potahama nestačíme“*, konstatoval krkonošský pamětník (Dušek 2022: 72). Za ploty a ve dvorech STS však členové zemědělských rodin záhy pozorovali rzí kvetoucí a bídně opečovávané stroje. *„Nám sebrali Zetor 25, což byl tenkrát moderní a výkonný stroj. Vydržel jim necelý měsíc a šel do šrotu. Když se nad tím táta s lítostí pozastavil, řekli ‚Pcha, znárodníme si jiný‘“*, zaznamenal pamětník z Bílých Karpat (Sťahel 2007: 205). Na nesmyslné odebírání strojů, které poté nikdo nevyužíval, vzpomínal další pamětník z Kounic: *„…to sebrali, aby znemožnili hospodařit. Nám sebrali mlátičku, lis, motor. Potom, když bylo pozdějc, tak dědeček nebo rodiče zjistili, že to támhle leží položený v kopřivách a nikdo to nepoužívá.“* (Veselý 2014: 13) Také v Podkrkonoší se pamětníkům tyto obrazy zapsaly hluboko do paměti: *„Jako kluci jsme si chodili hrát na louku, kde byly ‚uskladněny‘ zemědělské stroje. Byly tam sekačky a obraceče sena atd. Nikdy jsem na mé otázky jako dítě nedostal odpověď, kde se to tam vzalo. Byl to hřbitov strojů a podle mne hřbitov zabavených strojů.“*[9] Pocit bezmoci vystihl také pamětník z Tábora: *„Ke mně přišli z družstva, že mi vezmou nějaké nářadí do dílny na statku, že na to mají právo. To přeci není možné, vždyť mi to vlastně kradou.* […] *Stál jsem tam a jen přihlížel, jak okukují můj majetek. Bylo mi, jako bych stál u znásilňování vlastní ženy.* […] *Chtěl jsem jen pokračovat v práci předků. Nic víc.“* (Návara 2023: 103) Na perzekuci rodiny, když se zabíraly zemědělské stroje, vzpomínala pamětnice ze Svinařova: *„Tchán si myslel, že to bude na chvíli a pak že to rupne a věci se vrátí. Po čase se ale vrátili místní funkcionáři, že neodevzdal plátna do mlátičky. Tchán byl odsouzen a na půl roku skončil na Pankráci. Všichni příbuzní se skládali na peníze pro advokáta.* […] *Ve vsi se nás lidé začali bát. Nikdo na nás nepromluvil a při setkání nás obcházeli.“* (Smejkal 2020: 87–88)

V zemědělských rodinách rostlo napětí. Sedláci, kterým odešla čeleď do pohraničí nebo do znárodněného průmyslu, byli na všechnu práci bez zabavené mechanizace sami se svými rodinami a povinné dodávky, jejichž rozpisy nerespektovaly přiměřenost ani objektivní možnosti, začaly být na hranici jejich možností. Významná část rodinných hospodářství, selských i chalupnických, tak při vážném nedostatku finančních prostředků, zemědělských strojů i pracovních sil nutně pokulhávala v plnění direktivně stanovených dodávkových kontingentů. To potom poskytovalo prostor pro **kriminalizaci hospodářských výsledků** v zájmu prosazení kolektivizace. Kolektivizační kampaň však útočila na zemědělské rodiny na mnoha dalších frontách. Vedle povinných dodávek, odebrání strojů a zákazu najímání pracovních sil, se účelově

zvyšovala daňová povinnost, vyměňovaly pozemky, hospodáři byli označováni za „boháče“ a „kulaky“, rodinní příslušníci za nepřátele lidově demokratického zřízení. *„Jakému ponížení byl vystaven takový zemědělec, co všechno si musel nechat líbit“*, vypočítává Bohumil Černík z Prosečska, *„návštěvy různých zmocněnců, negramotů, kteří ani nedovedli spočítat jednoduché věci. Ti rozhodovali o životě lidí, o jejich svobodě. Zemědělci byli méněcenná kasta lidí“* (Černík 1992: 11).

Četní hospodáři, tátové od rodin, to nevydrželi a raději **si sami vzali život**, nežli by vstoupili do JZD (Přidal 2006: 31; Feige 2014: 55, 158). Například hospodář z Valdova na Novopacku svou usedlost v létě 1952 sám na několika místech podpálil, načež se v nedalekém lese oběsil (Urban 2010: 212–213). Zaznamenány jsou však i tragické případy zoufalých hospodyň (Přidal 2006: 43). Řada rodin byla rozvrácena, když někteří z jejich členů byli **popraveni** – připomeňme rodiny Stanislava Broje (Blažek – Kubálek 2008: 156–182; Rokoský 2016: 60–67), Antonína Plichty (Doležalová 2024: 28–51), Vladimíra Cermana (Tichý 2024: 418–427), Josefa Řezníčka (Dvořák 2024: 348–357), jiní **nepřežili věznění**. *„Děda, mámy táta, nechtěl vstoupit* [do JZD]*, takže oni ho jako kulaka zavřeli na Bory a on tam umřel“*, konstatoval pamětník z Hlučínska (Kubátová 2016: 184). Stejný osud prožila i rodina sedláka Františka Tomka z Dobrušska (Urban 2009: 98–136).

Mnozí hospodáři byli účelově **odsouzeni a uvězněni**. Takřka v každé vesnici bychom našli zemědělskou rodinu, která se v tomto kontextu stala obětí soudní i mimosoudní perzekuce v rámci prosazování kolektivizace. Týkalo se to napříč Československem rodin těch hospodářů, kteří byli oprávněně vnímáni jako místní autority (Bartuška 2015: 92–101; Urban 2012b: 231–240; Urban 2011b: 175–205). *„Matka velmi trpěla tím, že v době, kdy její bratr byl několikráte muklem, objížděla věznice, soudy a starala se o své stárnoucí rodiče, kterým ta doba na zdraví ublížila. Její rodiče pak žili v nájmu ve svém vlastním domě a z okna jen sledovali, jak jim dobří sousedé odnášejí ze dvora, z kůlny jejich věci. Těžká doba, které bylo až nemožné se postavit. Maminka mi vše neustále vyprávěla a ve mně zůstal uložený především ten dojem z té doby, kdy slušní lidé byli pokořeni a nedokázali se bránit.“*[10] Traumatizující vzpomínky pak zanechávaly **návštěvy od rodin odtržených hospodářů**. *„Tábor ohraničený ostnatými dráty, řvoucí velitel, to vše na mě působilo dojmem, že zde jsou vězněni těžcí zločinci.* […] *Já a matka jsme usedli u stolu proti otci, bachař za námi. Pět minut vyměřeno a dovoleno nám vyměnit pár slov. Otec, ač obrněný životem, neschopen slova, slza mu skanula po tváři* […] *Pomáhal jsem matce opatřit hospodářství, ale tyto dny byly plné nejistot a obav, co přinesou příští“*, vylíčil pamětník, jehož rodinu čekalo vystěhování (Havran 2015: 89–90).

Mnoho zemědělských rodin přišlo o svůj majetek, aby jejich polnosti a hospodářství posloužily jako základ nově vznikajících JZD. Četné **rodiny musely opustit vesnice**, v nichž po generace žili jejich předkové, mnohdy byly rozestěhovány a jejich členům nebylo dovoleno se stýkat.[11] *„Já jsem byl zcela otřesen“*, líčil František Havránek, jehož rodina byla vystěhována z Dolního Újezdu na Litomyšlsku, *„jen matka mi dávala sílu. Byla to žena neobyčejně statečná. Když jí byla později projevována účast a politování nad naším osudem, říkávala: ‚Vždyť to vystěhování bylo pro nás vysvobozením. Daleko těžší bylo snášet útlak, kterému jsme v předcházejícím období museli čelit‘“* (Havran 2015: 90). Pamětnice Ludmila Sládková vzpomínala, jak byly s maminkou vystěhovány z Pacova do Vyšetic na Voticku: *„Bylo to velmi smutné, ale neplakaly jsme, tu radost jsme soudruhům neudělaly.“* (Špačková et al. 2018: 68)

Manželky uvězněných hospodářů zažívaly **úřední šikanování**, byly terčem ústrků a nepochopení, mnohdy s malými dětmi zápolily o holé přežití. *„Že by nám někdo někdy něco pomoh, ne, ještě nám, jak mohli, ubližovali“*, vzpomíná pamětnice z Želivce, jež byla na plnění dodávek sama s matkou.[12] *„Z mého poctivého a přičinlivého manžela se stal úhlavní nepřítel socialismu, jehož pobyt v obci nebyl žádoucí“*, glosovala pamětnice z Rakovnicka, která přišla o učitelské místo s odůvodněním, *„jak můžete přesvědčovat děti, když neumíte* [ke vstupu do JZD] *přesvědčit manžela“* (Smejkal 2020: 76). Běžné bylo povolávání dospělých synů na prodlouženou vojenskou službu nebo na cvičení v době žní. *„Nesměli jsme zaměstnávat žádné pracovníky. Pokud nám chtěl někdo pomoci, pohrozili mu, že celé jeho rodině odeberou potravinové lístky. Maminka s tatínkem tak zůstali na statku sami“*, neboť synové byli ze sliveneckého dvora povoláni na tři roky k pomocným technickým praporům (Růžička 2024: 168).

Zvláštní kapitolu násilného prosazování kolektivizace představují **opatření namířená proti dětem** z režimu nepohodlných selských rodin. V létě 1952 proběhla rozsáhlá celostátní akce, v rámci níž byly děti z „kulacky" ocejchovaných zemědělských rodin vyloučeny z odborných zemědělských škol.[13] Cílem bylo zabránit jejich pronikání coby „nepřátelských a nespolehlivých živlů" na vedoucí místa v zemědělství a převychovat je prací na odlehlých státních statcích[14] Javorník a Albrechtice (Bárta 2008: 196–208; Jech 1993: 123–141).[15] *„Přišli jsme po prázdninách a bylo nám určité skupině řečeno, takže vy jste kulaci, vy do školy nesmíte. Vy půjdete do pohraničí na statek na převychování"*, vzpomínal pamětník z Hané (Kubátová 2016: 184). *„Zlou situaci, do níž nás režim dostal, jsme při svém mládí brali s humorem, a to nás stmelovalo. Taky jsme věřili, že se do škol vrátíme. Tady jsme se, pravda, mnozí přepočítali"*, okomentoval s nadhledem Jindřich Hašek (Kovář 2004: 72). Rolník z Třesovic pro změnu popisoval atmosféru agitační kampaně roku 1958: *„Používalo se vší možné špinavosti, aby toho cíle bylo dosaženo. Kdo měl dítě zaměstnané někde na úřadě, bylo propuštěno, kdo chtěl své dítě dát učit řemeslo, bylo mu vyhrožováno, že jeho dítě nebude na učení přijato."*[16]

Funkcionáři svými posudky ovlivňovali mnohá rozhodnutí, která se bezprostředně dotýkala života rodin, nejčastěji šlo o přijetí na školu či do zaměstnání. Děti z nepohodlných zemědělských rodin nemohly studovat a jejich uplatnění v dalším životě se odvíjelo od **kádrových posudků** (Boháč 2007). Při tomto kádrování bylo dětí často užíváno jako rukojmí, jejichž prostřednictvím stát vydíral rodiče a manipuloval jejich postoji (Kovařík 2000). *„Otec měl těch deset hektarů půdy a bohužel se to prostě pokládalo za kulactví"*, konstatoval pamětník z Dolních Dunajovic, který marně usiloval o přijetí na střední školu (Valeš 2014: 466–467). Příslušnost k selskému stavu se pro členy zemědělských rodin stala v podstatě politicko-kádrovým břemenem (Válka 2011: 104), které jim znemožňovalo pracovní a společenské uplatnění či studium. Děti se proto snažily uplatnit v jiných odvětvích. Mnozí potomci ze zemědělských rodin vytvářeli hlavní proud **migrace z venkova** do měst a do průmyslu coby důsledek nátlakových opatření, jež vedly k narušení tradičních rodinných vazeb a strategií. *„Hodně mladých lidí odešlo raději pracovat do továren, na venkově jich zbylo málo"*, neopomněl poznamenat kronikář z Posázaví (Bouma – Casková 2023: 161). S bouřlivým rozvojem průmyslu uteklo ze zemědělství na 537 000 příslušníků zemědělských rodin (Kaplan 1995: 101). Šlo o součást mimořádně rozsáhlého přesunu pracovních sil – podle dobové bilance poklesl v padesátých letech počet pracovníků v zemědělství přibližně o 600 000 osob, zatímco průmysl a stavebnictví získaly asi 640 000 nových pracovníků (Slezák 1981: 30). *„Ani u nás neměla mládež z počátku porozumění a chuť do zemědělské práce. Všichni chtěli do města, neboť se domnívali, že jedině tam mohou dosáhnout životního štěstí"*, zaznamenal předseda JZD na Hustopečsku (Holešínský 1957: 66). V líčení řady pamětníků bývá takto vynucená migrace spojována s úlevou z vyvázání se ze zemědělství.

Mnohé rodiny tomuto nátlaku dokázaly za nesmírného vypětí odolávat i několik let, ale nakonec se musely rodinného hospodářství vzdát, rezignovat a začlenit jej do místního JZD. *„Vžíval jsem se do myšlení mého otce, který ve svých padesáti letech, na vrcholu svých sil odevzdal hospodářství na špičkové úrovni, stavebně i mechanizačně vybavené, s vyhnojenými půdami a meliorovanými žírnými loukami, s kterými jsme si jakoby hráli pro radost, do rukou neschopných lidí"*, zaznamenal pamětník z Ústeckoorlicka.[17] *„Před vstupem do JZD jsme měli sice nevelké, ale dobře fungující hospodářství, které uživilo celou rodinu i všechny příbuzné, kteří obzvlášť v době války přijížděli často pro potraviny a nikdy neodešli bez nich"*, vzpomínal Antonín Holubovský z Votic. Po nedobrovolném vstupu do JZD *„otec přišel domů celý nešťastný a řekl matce: ‚Musel jsem to podepsat. Už nám vzali všechno, co ale dáme jednou dětem?'"* (Špačková et al. 2018: 71–72).

Pocity hospodářů při **rozorávání mezí, cest a úvozů**, při scelování pozemků do širých lánů vystihl někdejší zemědělský redaktor: *„Najednou přijely pásové traktory, odněkud přivezli kapelu, traktory ověnčili pentlemi, nosili po polích rudé vlajky, muzika hrála, děti křičely – a rozorávaly se meze. Komedie! Jen zemědělci byli doma. Nemohli se na to dívat.* […] *Chodili po dvoře, po světnicích se zaťatými pěstmi v kapsách a slzami v očích. A noviny psaly o radostných dnech, kdy celá vesnice, jako jeden muž vstoupila radostně a dobrovolně do kolchozu budovat lepší zítřek."* (Soukup 1994: 130). Krkonošský rodák

a někdejší předseda JZD vzpomínal: *„Já sám tohle kritizoval, že to scelování špatně dopadne, že když na nás přijdou průtrže, tak tady vostane z pole holá skála, páč to spláchne ornici pryč* […] *Ale tenkrát halt byli študovaní agronómové, tak se muselo ustoupit“*, uzavíral (Dušek 2022: 72–73).

Traumatizující byly okamžiky, kdy se rodiny musely vzdát vlastních hospodářských zvířat. *„Všechna jednání ztroskotávala většinou na problému společného ustájení dobytka“*, konstatovali na Pelhřimovsku (Hladílek 1975: 246). Těžko se divit, zemědělské rodiny byly existenčně závislé na svých zvířatech. Nejen na těch, která sloužila k produkci potravin, ale zejména na tažných zvířatech. Koně a dobytek byli hýčkány, vždyť ztráta tažného zvířete mohla ohrozit existenci celého hospodářství (Pozděna 2012: 82). *„V očích některých hospodářů a hlavně hospodyň leskly se slzy při loučení s jejich kravkami“*, zaznamenal královéměstecký kronikář (Vaněčková 1977: 115–116). *„V den, který byl určen pro* ***svod dobytka****, mi soudruzi z SNB na Hořičkách oznámili, že pozorují u družstevníků zvláštní neklid, a projevili obavy, aby nedošlo k nějaké vzpouře“*, vzpomínali na Náchodsku (Míl 1979: 47). Bezprostředně zachytil svod hospodářských zvířat rolník z Královéhradecka: *„Každý, kdo vstoupil do J.Z.D., věděl, že tím okamžikem o dobytek přišel* […] *ale teprve když se mu dobytek vyváděl z chléva, uvědomil si tu skutečnost, že vlastně již nic nemá, že přichází o svého živitele, na kterého byl celý život zvyklý a jaksi srostlý.“* Podle jeho zápisu tehdy *„teklo v naší obci mnoho slz jako snad nikdy před tím“*.[18]

Rodiny členů JZD měly po scelení polí a svodu dobytka nárok na **záhumenek** o výměře 0,5 ha, kde si pro sebe mohly vypěstovat obilí, brambory i krmivo pro své prase či kozu, někdy i krávu. *„Byla slibována záhumenková kráva, nedostali jsme ji“*, posteskl si novopečený člen JZD.[19] Záhumenky hrály minimálně v 50. a 60. letech velmi důležitou roli, poskytovaly rodinám živobytí. Z platu v JZD by totiž členové jen těžko uživili svoje rodiny. Každý měsíc se vyplácely zálohy podle odpracovaných jednotek a ke konci roku byla dobírka. *„To se vždy udělala slavnostní schůze, kde se hodnotil hospodářský rok. Dodávky se také musely plnit, ale na JZD už nebyl takový tlak jako na soukromě hospodařící rolníky“*, shrnul kronikář z Posázaví (Bouma – Casková 2023: 162–163).

Kolektivizační kampaň představovala pro zemědělské rodiny drastickou zkušenost. Byla *„historickým zvratem, který svým obsahem, rozsahem, formou i celkovými společenskými důsledky nemá v historii zemědělství obdobu“*, přiznávali její průkopníci (Krkoška 1980: 380). Její odpůrci ji chápali jako projev nebývalé agresivity politického režimu, který rozvrátil dosavadní model způsobu života. Tradiční vazby ve způsobu života, práce i vlastnických vztahů byly radikálně zpřetrhány, vztahy na vesnici zcela nově definovány. Rodiny samostatně hospodařících rolníků ztratily půdu, status i důstojnost. Pochopily, že se v komunistickém Československu se samostatným hospodařením na soukromé půdě, byť jej zaručovala ústava, do budoucna vůbec nepočítá. *„Nesmírný klad naší společnosti je, že ne několika, ale všem rodinám jsou dostupny vymoženosti naší doby!“*, vyjádřil předseda JZD z Královéhradecka (Špicar 1957: 23). Zapomněl však na tisíce zemědělských rodin nejen bez přístupu k vymoženostem, nýbrž s celoživotním cejchem občanů druhé kategorie, tzv. bývalých lidí, jejichž *„minulost kulaků šla s nimi i s jejich dětmi skoro po celou dobu, kdy vládli komunisté“* (Haukanes 2004: 158). *„To označení třídním nepřítelem mě provázelo celým produktivním životem a necítil jsem se právoplatným členem lidské společnosti až do samého zániku komunistické nadvlády“*, vzpomínal syn z „kulacky“ ocejchované a vystěhované rodiny (Havran 2015: 90).

Adaptace zemědělských rodin

Lidé na vesnici se museli naučit v nových poměrech žít. Asi nejlépe vystihuje situaci pamětnice ze Svatojanského Újezdu: *„Člověk si myslel, že to tak musí bejt. Nedalo se protestovat, nedalo se jinýho dělat, muselo se žít.“*[20] (Srov. Urban 2010: 224; Jilík 2022: 126) V tom se pamětníci shodují.

Před válkou a kolektivizací byly zemědělské rodiny soběstačné v rozhodování, nikdo jim nenařizoval, co mají kam zasít, kdy a jak mají orat, hnojit, sklízet. Vše se dělalo tradičně, jak se pracovní postupy předávaly z generace na generaci. Selské rodiny byly sebevědomými aktéry, jejich prosperita závisela na pracovitosti, šikovnosti, schopnostech a dovednostech, svou životní úroveň měly do značné míry ve svých rukách. Sedlák musel umět hodně věcí – musel vědět, co kdy a kde zasít a zasadit, musel rozumět použití hnojiv, musel umět ovládat

zemědělskou techniku od samovazače až po mlátičku, musel umět pomoci otelené krávě či oprasené prasnici, musel se orientovat v účetnictví. *„Můj otec si se svými znalostmi vystačil, jiní se k němu chodili radit“*, konstatovala pamětnice z Hlučínska (Kubátová 2016: 179). Pamětník ze Slavkovska, který byl aktivním členem skautské protikomunistické skupiny SODAN, jež zapalovala stohy násilně budovaných JZD, se v roce 1967 podivoval: *„Když jsem se po více jak 13 letech vrátil z vězení, vesnice byla zcela jiná. Z bývalých hrdých sedláků a dědiců gruntů, kteří považovali práci na rodné hroudě za posvátný úděl, byli sedření a rezignovaní zaměstnanci JZD“* (Robeš 2002: 12; srov. Jilík 2022: 140).

Skladba profesí, které zemědělské rodiny na venkově zaměstnávaly, se radikálně změnila. *„Vedle obchodu býval kovář. Vesnický kovář se selskou usedlostí. Kovář žije, kovárnu však nemá. Je i s půdou v kolchoze. Zabrali ji a udělali z ní opravnu traktorů. Už dávno nezní nad vesnicí hlas kovadlin“*, shrnul někdejší zemědělský redaktor (Soukup 1994: 50). K zániku bylo odsouzeno například i kolářské řemeslo.[21] *„Se socializací vesnice vymizely ze slovníku vesnice taková označení jako pasák, děvečka, honák, pacholek, podruh, nádeník“*, zdůrazňovali hrdě někdejší průkopníci kolektivizace (Straka 1988: 42).

Proměna univerzálního zemědělce ve specializovaného zemědělského dělníka vycházela z dovršení kolektivizace a šla ruku v ruce s prosazením velkovýrobních metod reprezentovaných mj. pěstováním monokultur, nadměrným používáním umělých hnojiv, herbicidů a pesticidů, koncentrací zvířat do velkokapacitních chovů, nástupem moderní techniky a enormní státní dotační politikou. Zemědělská produkce byla zprůmyslněna, ze samostatných hospodářů se stali specializovaní pracovníci v zaměstnaneckém poměru s pevnou pracovní dobou se specifickým odměňováním (Frolec 1981: 101, Válka 2011: 85–86, 105). *„Rolníci, kteří dříve podle svého nejlepšího rozumu svobodně hospodařili, sklízeli plodiny k obživě společnosti a utvářeli podobu krajiny, byli okradeni a stali se nádeníky“*, shrnuje hospodář z Úhonic (Kovář 2004: 57). Za práci v JZD dostávali zemědělští **zaměstnanci** zaplaceno i v situaci neúrody, uhynutí hospodářských zvířat či v případě přírodních kalamit. *„Zvykli si na osmihodinovou pracovní dobu a pravidelný měsíční příjem oproti nejistému zisku z hospodaření bez volných sobot a nedělí“*, shrnuje pamětník z Hané (Kubátová 2016: 188). Navíc prací v JZD získali nárok na **sociální zabezpečení** a dovolenou, objevily se možnosti rekreací. Členové zemědělských rodin objevovali zcela nový **fenomén volného času**. Proměňovaly se přitom také formy společenského a kulturního života zkolektivizované vesnice, v nichž se starší tradice prolínaly s novými aktivitami spojenými s prostředím JZD (Frolec 1974: 29–30). Hloubku této proměny zachytil v období Pražského jara dokumentární film Jana Špáty *Nezorané meze*, v němž vystupují někdejší soukromě hospodařící rolníci. Jejich výpovědi názorně dokumentují změnu vztahu k půdě, důsledky scelování pozemků i pocit ztráty osobní odpovědnosti za hospodaření (Špáta 1968).

Mnohá JZD se potýkala s nehospodárností a špatnou pracovní morálkou, drobné krádeže byly tolerovány jako kompenzace nízkých výdělků nebo přímo obhajovány tvrzením, že si nedobrovolní „družstevníci“ vlastně berou z vlastního. *„Co kdo potřeboval, tak si z družstva prostě vzal. Ani se to příliš nepovažovalo za krádež“*, zaznamenal pamětník z Horňácka (Sťahel 2007: 207). Rolník z Třesovic na Královéhradecku si do soukromé kroniky v roce 1956 poznamenal, že *„pokud to jde, všude se krade, nářadí se ničí, drahé stroje jsou na dešti, členstvo se mezi sebou hádá, jeden druhému závidí“*.[22] Heslo „kdo nekrade, okrádá sebe a svou rodinu“ se mnohde (u části zaměstnanců) stalo součástí každodenní reality (Válka 2011: 106). Aloisie Garážiová, jedna z průkopnic kolektivizace na Frýdlantsku, zavzpomínala i na tyto nešvary: *„Nějaké velké sabotáže jsme v družstvu neměli. Spíš* ***se kradlo****. Byli mezi námi takoví, kteří tvrdili, je to naše, tak si to vezmeme. A to bylo hlavně u brambor a u zrní.“* (Tvrzník 1974: 65). Posteskl si i předseda JZD ve Hvozdnici na Královéhradecku: *„Jsou členové, kteří si představují uplatnění vnitrodružstevní demokracie tak, že nemusí dodržovat pracovní dobu, že nenesou za nic zodpovědnost.“* (Špicar 1957: 19–20). Problematický byl především přístup ke společnému vlastnictví „všeho lidu“.[23] *„Pohozené nářadí, neopravené nebo neošetřené stroje, nehospodárné zacházení se stavebním materiálem. Na tomto úseku musíme u nás ještě zlepšovat“*, přiznávali doboví funkcionáři (Špicar 1957: 19). *„Láska k socialistickému vlastnictví se nedá naočkovat“*, konstatoval někdejší zemědělský redaktor (Soukup 1994: 133).

Rodiny se musely novým podmínkám přizpůsobit. Součástí **adaptace** byla rezignace na veřejný život a politiku, uzavírání se do soukromí, orientace na rodinný život a relativní materiální dostatek. *„Vytvořilo se dvojí pojetí skutečnosti, vznikla dvojí řeč, která o ní vypovídala: řeč a realita pro vystupování na veřejnosti a skutečnost a řeč domova a rodiny“* (Kovařík 2000). Všem členům rodiny muselo být jasné, že něco jiného se mohlo říkat doma a něco jiného ve škole, v práci, na veřejnosti. *„Vzájemnost v mezilidských vztazích se vytratila, lidé se uzavřeli a žili víc sami pro sebe.“* (Přidal 2006: 34).

Zemědělské usedlosti se z hospodářského zázemí rodiny postupně měnily v objekty s převážně obytnou funkcí; jejich stavební úpravy a nová výstavba zároveň měnily tradiční půdorys a vzhled vesnice (Válka 1984: 142–143). S růstem platů, životní úrovně, občanské vybavenosti narůstal na venkově od 70. let počet **novostaveb**, bytová výstavba zde rostla rychleji než ve městech, přičemž se stále častěji prosazovala řadová a vícepodlažní zástavba.[24] Končil trojgenerační model bydlení. V důsledku dělby práce, směnného provozu, pevné pracovní doby a lepšího odměňování měly rodiny zemědělských zaměstnanců také více volného času. Zvyšovala se produktivita a s ní i výdělek. Narůstal podíl předmětů opatřovaných v obchodní síti, nadprůměrně se konzumovalo maso, zcela podprůměrně naopak ovoce a zelenina (Mrňka 2019: 135, 137; srov. Franc 2024; Franc 2020). *„To všechno ulehčuje lidem práci. Však málokdo by chtěl hospodařit sám. Pochopili i to, že se lépe obdělává větší lán než malá políčka. A upřímně řečeno, podívejte se na dnešní vesnici. Lidé mají všechno – mají auta, hezké domky a jsou spokojeni“*, vyjádřila jedna z průkopnic kolektivizace (Tvrzník 1974: 64). Normalizační filozofie **konzumu** se však často ocitala v kontrastu s faktickým nedostatkem zboží každodenní spotřeby, náhradních dílů i moderních domácích spotřebičů. „*Pořád něco chybělo. Jednou to byl toaletní papír, pak to byly dámský vložky, nedostatek nějakýho kvalitního masa, kvalitního ovoce, pořád něco chybělo.*“[25]

Zemědělské rodiny a polistopadové restituce

Po roce 1989 přišla šance na znovunabytí konfiskovaných a zabraných rodinných hospodářství. Rázem se objevily rodiny, které se do hospodaření pustily s velkou vervou ihned po **restituci rodového majetku** (Gorgoňová 2018: 57, 75, 114, 143, 206, 299, 315, 318; Duben 2024: 90–93; Duben 2025: 48–52; Dašek 2022: 10; Koudela 2023b). *„Mnoho nás takových nebylo“*, konstatoval pamětník ze středočeských Úhonic. *„Lidem se totiž do sedlačení nechtělo.* […] *Většina starých sedláků skoro plakala. ‚My už jsme staří, na hospodaření nemáme síly a naši synové nebo vnukové o návratu k sedlačení nechtějí ani slyšet. Mají svou práci a nechtějí dřít, jako jsme kdysi dřeli my‘, stěžovali si na další křivdu osudu“* (Kovář 2004: 134–135).

Převážná část vlastníků ponechala půdu **transformovaným JZD**. Původní hospodáři byli mimo produktivní věk, jejich děti a vnuci neměli vybavení ani praktické zkušenosti z hospodaření. Norská antropoložka, která v letech 1989–1990, 1993 a 1995 studovala transformační procesy a jejich dopad na život zemědělských rodin na jihočeském a jihomoravském venkově, zaznamenala příběh pamětnice, která ztrátu půdy, statusu a důstojnosti vnímala jako celoživotní trauma: *„Ráda by zase začala hospodařit, ale bez pomoci svých dětí to nedokáže.* […] *Ale nikdo z jejích dětí se nechtěl ujmout hospodaření. Františka znovu a znovu opakovala svým vnukům, jaká půda patří jejich rodině v naději, že některý z nich hospodářství převezme. Ale marně“* (Haukanes 2004: 159).

Kdysi výstavné statky byly rodinám navraceny v dezolátním stavu.[26] *„Stále je mi líto, že se rodiče změny režimu nedožili. Statek nám byl v rámci restitucí vrácen v havarijním stavu, na opravu nejsou peníze. Můj syn si na statku zřídil malou pilu, ale výnos nepokryje opravy, a tak nevíme, co bude dál. Pole jsou v nájmu“*, komentovala stav pamětnice Blanka Slunečková z Votic (Špačková 2018: 70). Začátky polistopadového hospodaření rozhodně nebyly jednoduché, ale **motivace navázat na** násilně zpřetrhanou **tradici rodinného obhospodařování půdy** byla silná. *„Když bylo hotovo, stodola plná od podlahy až po střechu a mísily se v ní vůně čerstvého sena a slámy, to byla chvíle, nad kterou každému hospodáři plesá srdce. Podobnou radost jsme zažívali každé ráno po příchodu do chléva.* […] *Vychutnával jsem si každé takové krátké zastavení ve chlévě, kdy bylo pokliženo a nakrmeno, dobytek klidně přežvykoval a vládlo tu téměř ticho. V takové chvíli se v sedlákově mysli rozhostí zvláštní spokojenost. Může si být jist tím, že zvíře se mu vždy odmění svou užitkovostí. Pozná to úplně*

jednoduše, podle výrazu zvířecích očí, toho moudrého a trpělivého výrazu, který dobře ošetřované a spokojené zvíře má. Proto rozumný a opravdový hospodář nikdy s dobytkem špatně nezachází“ (Kovář 2004: 146–147). Silné pouto k hospodářským zvířatům zachytil také semilský rodák, reflektující restituční narovnání: *„Šli jsme spolu přehnat z družstevního kravína do našeho chléva krávy v počtu kusů, které nám kdysi byly odebrány. Maminka se napřímila, v očích štěstí“* (Muška 2003: 37).

Oproti tomu v průmyslových velkochovech, založených primárně na snaze vyrábět obrovské množství zdánlivě levného masa, mléka, vajec, jsou hospodářská zvířata vnímána jako výrobní jednotky, což s sebou nese mnohé negativní dopady[27] (Andělová 2022: 171). Mezi nejzávažnější dlouhodobé **důsledky zprůmyslněného zemědělství** patří mimořádně rozsáhlé půdní bloky[28], ztráty ornice v důsledku vodní a větrné eroze[29], zhutnění půd a s ním spojené snížení jejich infiltrační a retenční schopnosti, úbytek a zhoršování kvality půdní organické hmoty a narušení vodního režimu krajiny[30], nižší četnost a druhová pestrost živočichů v zemědělské krajině[31]. Příliš intenzivní zemědělství spolu s klimatickou změnou ukazují na potřebu zvyšovat ochranu půdního fondu s ohledem na jeho retenční, protierozní, protipovodňové, vodohospodářské i krajinotvorné funkce s důrazem na udržitelnost.[32] Zkrátka *„aby pole bylo v pořádku a ty zvířata byly zdravý“* (Koudela 2020). K tomu většinou napomáhají hlavně **lokálně ukotvená rodinná hospodářství**, která mají obecně bližší vztah k místu, k zemědělské půdě, k obci a na přirozených a širších základech budují lepší vztah ke krajině (Pitek – Havel 2023). *„ ‚Být místní‘ znamená prostě, že lidé mají skutečné vztahy k určité lokalitě, ve které žijí. Členství v místních organizacích, chození do hospody nebo pěstování plodin na vlastní zahradě patří k činnostem lidí na venkově, které posilují jejich vztah k místu i jejich vzájemné vztahy“* (Haukanes 2004: 173).

V současnosti zhruba 30 % zemědělské půdy v Česku obhospodařují rodinné podniky (Zavadil 2024: 50–52). Mají svou stavovskou organizaci v podobě Asociace soukromého zemědělství ČR a za uplynulých třicet pět let si vybudovaly sice menšinové, ale stabilní postavení. Život zemědělských rodin v 21. století výrazně proměnila technická a technologická modernizace. Správu rodinných majetků předávají původní restituenti generaci svých potomků, význam rodiny, její soudržnosti a generační návaznosti je v tomto ohledu naprosto klíčový (Gorgoňová 2018, 2024).

Závěr

Politické zásahy po roce 1945 zásadně proměňovaly každodenní život zemědělských rodin. Zemědělské rodiny byly vystaveny nejen ekonomickým omezením, ale také intenzivnímu politickému a sociálnímu tlaku, který pronikal do jejich soukromí, mezilidských vztahů i životních perspektiv. Analýza vzpomínek a pamětnických svědectví ukazuje, že kolektivizace představovala hluboký zásah do identity zemědělských rodin. Rodinná hospodářství postupně ztratila svou ekonomickou i sociální autonomii, přičemž tradiční model hospodaření založený na mezigenerační kontinuitě, rodinné spolupráci a silném vztahu k půdě byl zásadně narušen vnucenou kolektivizací. Dodávkové povinnosti, administrativní kontrola, kriminalizace hospodářských výsledků i perzekuce nepohodlných rodin se staly účinnými nástroji prosazování kolektivizace. Sociální soudržnost venkovských komunit byla výrazně oslabena. Zemědělské rodiny přitom volily různé strategie adaptace – od aktivního zapojení do nových struktur přes pragmatické přizpůsobení se podmínkám až po dlouhodobý odpor a snahu uchovat rodinné hospodářství. Významnou roli hrála rodinná solidarita, vzájemná pomoc a ochota nést značné osobní oběti.

Studie zároveň ukazuje dlouhodobost těchto procesů. Důsledky kolektivizace a industrializace se neomezily pouze na 50. léta, ale zasahovaly i další generace a ovlivňovaly život zemědělských rodin i v následujících dekádách a po roce 1989. Restituce a obnova soukromého hospodaření přinesly některým rodinám možnost navázat na násilně přerušenou rodovou tradici, jiné však již neměly potřebné lidské, ekonomické ani generační zázemí. Každodenní život zemědělských rodin tak poskytuje vhodnou perspektivu pro pochopení širších společenských proměn českého venkova ve druhé polovině 20. století. Na úrovni rodin a jejich životních osudů lze totiž nejlépe sledovat, jak se velké politické projekty a mocenská rozhodnutí promítaly do konkrétních lidských životů, zkušeností, hodnot, vztahů a strategií přežití.

POZNÁMKY:

1. Podrobný historiografický přehled vývoje, hlavních proudů a cílů československého, českého a slovenského výzkumu kolektivizace zemědělství autor podal v Urban 2016b: 162–179.
2. K životu Miloslavy Bierové ze smíšeného česko-německého manželství viz Urban 2016a: 151–185.
3. *„Rolníci si už zvykli dělat závazky. Volný trh by byl nebezpečný. Naopak, je třeba, čím dále, tím více je vázat“*, prosazoval komunistický ministr zemědělství Julius Ďuriš (Juněcová – Pšeničková 1995: 33, dokument č. 8). Ďuriš patřil k zastáncům razantního postupu kolektivizace, k jeho osobě viz Anev – Bílý 2018: 302–306.
4. Rozhovor s Růženou Jampílkovou (1939) vedl dne 7. 12. 2016 Jiří Urban.
5. Pozůstalost Josefa Prchala (1928–2021), sešit sepsaných vzpomínek nadepsaný *Napsáno pro vnuka*.
6. Soukromá kronika Josefa Smetipracha (1901–1962) z Třesovic. Sešit 1946–1958, záznam k roku 1949, heslo Poměry politické.
7. Soukromá kronika Josefa Smetipracha (1901–1962) z Třesovic. Sešit 1946–1958, záznam k roku 1958, heslo Svod dobytka.
8. Historický ústav AV ČR, Databáze dějin všedního dne, Vzpomínky Josefa Součka (1910–1991).
9. Autorova korespondence s Miroslavem Novákem z Rudníku, sdělení z 28. 1. 2018.
10. Autorova korespondence s Olgou Vodovou z Chrudimi, sdělení ze 14. 8. 2021.
11. Pamětnická svědectví a příběhy zemědělských rodin nuceně vystěhovaných ze svých statků shromáždil Růžička 2008–2011. K rozsahu nuceného vystěhovávání selských rodin viz Blažek – Kubálek 2010; Blažek 2013: 229–243. Osud jedné z postižených rodin přibližuje také dokumentární film *Selská krev: Vrbští*, režie Koudela 2023a.
12. Sbírka rozhovorů Paměti národa, rozhovor s Jarmilou Hermanovou (1930) vedl 19. 1. 2023 Robin Kvapil.
13. Čistky na Hospodářské škole v Táboře popsal Návara 2023: 105–120.
14. Poměry na Osoblažsku z perspektivy vlastní životní zkušenosti zachycuje vyprávění Jindřicha Haška, viz Kovář 2004.
15. Na vysokoškolské úrovni se problematikou politicky motivovaného vylučování studentů ze zemědělských oborů zabývali Blažek – Kubálek 2004: 111–132.
16. Soukromá kronika Josefa Smetipracha (1901–1962) z Třesovic. Sešit 1946–1958, záznam k roku 1958, heslo J.Z.D.
17. Josef Baláš, *Zemědělství v Mistrovicích*, Mistrovice 2011, s. 8. Strojopis v archivu autora.
18. Soukromá kronika Josefa Smetipracha (1901–1962) z Třesovic. Sešit 1946–1958, záznam k roku 1958, heslo Svod dobytka.
19. Tamtéž.
20. Rozhovor s Marií Machytkovou (1913–2010) vedl dne 7. 6. 2008 Jiří Urban.
21. Viz příběh zániku kolářské dílny rodiny Ladislava Brože z Novobydžovska, Urban 2011a: 279–310.
22. Soukromá kronika Josefa Smetipracha (1901–1962) z Třesovic. Sešit 1946–1958, záznam k roku 1956, heslo Poměry.
23. *„Socialistické vlastnictví, tzv. majetek všeho lidu, bylo vlastnictvím všech – a nikoho. Mytický ‚všeholid‘ nejenže neměl žádná práva a povinnosti – jeho hlavním nedostatkem bylo to, že jakožto právní subjekt nikdy neexistoval. Pod tímto mytickým příkrovem se postupně formovaly kvazivlastnické struktury (Orwellovy ‚rovnější mezi rovnými‘), které měly disponibilní právo libovolně nakládat s majetkem všeholidu.“* Jiří Kovařík, Česká rodina ve 2. polovině 20. století. Dostupné z: <https://www.rodina.cz/clanek530.htm> [cit.: 2025-01-15].
24. *„To byla doba, která s tváří vesnice zatočila. Zaplavily ji břízolitové bedny vyhnané do patra.“* Jiří Škabrada, Úcta k vlastní minulosti v Česku není velká. Dostupné z: <https://www.denik.cz/bydleni/jiri-skabrada-ucta-k-vlastni-minulosti-v-cesku-neni-velka-20130725.html> [cit. 2026-01-30]. (Srov. Škabrada – Voděra 1975; Válka 1984).
25. Sbírka rozhovorů Paměti národa, rozhovor s Evou Kodadovou (1944) vedl 31. 5. 2022 v rámci projektu Příběhy regionu – Ústecký kraj Jan Beneš.
26. Fotodokumentaci restitučního stavu na příkladu z Hané viz Zatloukal 2024: 186–189.
27. Zvířata jsou vyšlechtěna k vysoké užitkovosti, která je na úkor jejich vlastní kondice.
28. V tomto ohledu české zemědělství vyniká v celoevropském měřítku: průměrná rozloha produkčního bloku v ČR podle srovnávaných dat činila 89,3 ha, zatímco průměr v EU činil 26,07 ha (Sklenička – Janovská – Šálek – Vlasák – Molnárová 2014).
29. Na základě nejnovějších terénních měření se dlouhodobé ztráty půdy v ČR odhadují přibližně na 6,9–13,8 t/ha/rok (Kapička et al. 2025).
30. K souvislostem scelování půdy, intenzivního velkovýrobního hospodaření, půdní eroze, utužení podorničí, úbytku organické hmoty, snížení infiltrační schopnosti a poklesu retenční kapacity půdy viz Zumr 2023.
31. Viz výsledky přeshraničních výzkumů Šálek – Kalinová – Daňková – Grill – Žmihorski 2021; Šálek – Hula – Kipson – Daňková – Niedobová – Gamero 2018: 65–73.
32. Od roku 2018 oceňuje Asociace soukromého zemědělství ČR mimoprodukční, krajinné a ekologické aspekty v rámci komplexního programu péče o půdu, vodu a krajinu – viz Rampas 2025.

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENY:

Autorova korespondence s Miroslavem Novákem z Rudníku. Sdělení z 28. 1. 2018.

Autorova korespondence s Olgou Vodovou z Chrudimi. Sdělení ze 14. 8. 2021.

Baláš, Josef. 2011. *Zemědělství v Mistrovicích.* Mistrovice. Strojopis v archivu autora.

Databáze dějin všedního dne, Historický ústav AV ČR, Vzpomínky Josefa Součka (1910–1991).

Pozůstalost Josefa Prchala (1928–2021) z Jedlé. Sešit vzpomínek s názvem *Napsáno pro vnuka.*

Soukromá kronika Josefa Smetipracha (1901–1962) z Třesovic. Sešit 1946–1958, 40 listů. Kopie rukopisu v archivu autora.

ORÁLNĚHISTORICKÉ PRAMENY:

Rozhovor s Marií Machytkovou (1913–2010). Rozhovor vedl Jiří Urban dne 7. 6. 2008.

Rozhovor s Růženou Jampílkovou (*1939). Rozhovor vedl Jiří Urban dne 7. 12. 2016.

Sbírka rozhovorů Paměti národa. Rozhovor s Jarmilou Hermanovou (*1930). Rozhovor vedl Robin Kvapil dne 19. 1. 2023.

Sbírka rozhovorů Paměti národa. Rozhovor s Evou Kodadovou (*1944). Rozhovor vedl Jan Beneš dne 31. 5. 2022 v rámci projektu *Příběhy regionu – Ústecký kraj.*

TIŠTĚNÉ PRAMENY:

Juněcová, Jiřina – Pšeničková, Jana (eds.). 1995. *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1948–1949*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Vaněčková, Zdeňka. 1977. *Zápisy v obecních kronikách o zakládání JZD*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.

LITERATURA:

Andělová, Zuzana. 2022. *Kravín na konci pekla*. Štichov: Zuzana Andělová.

Anev, Petr – Bílý, Matěj (eds.). 2018. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989): A–K*. Praha: Academia, Ústav pro studium totalitních režimů.

Anev, Petr – Fialka, Jiří. 2023. *Ministerstvo zemědělství 1938–1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.

Bareš, Josef. 1974. Bylo malé, ale naše. In: Tvrzník, Josef (ed.). *25 let budování socialistického zemědělství na Liberecku*. Liberec: Okresní zemědělská správa. 87–90.

Bárta, Milan. 2008. Očista středních zemědělských škol od dětí „vesnických boháčů" a jejich internace na státním statku Albrechtice. In: Blažek, Petr – Kubálek, Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán. 196–208.

Bartuška, Jan. 2015. *Odpustit ano, ne však zapomenout. Kolektivizace na Vysokohrádecku a vývoj JZD do zániku mikroregionu ve světle archivních dokumentů*. Týn nad Vltavou: Město Týn nad Vltavou.

Blažek, Petr – Kubálek, Michal. 2004. Politicky motivované vylučování studentů v zakladatelském období komunistického režimu: černá kapitola z dějin vysokého zemědělského školství v Praze. In: Rašticová, Blanka (ed.). *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum. 111–132.

Blažek, Petr – Kubálek, Michal. 2008. „Chtěl jsem mít svobodné zemědělce ve svobodné zemi": sedlák a politik Stanislav Broj. In: Blažek, Petr – Kubálek, Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Dokořán. 156–182.

Blažek, Petr – Kubálek, Michal (eds.). 2010. *Akce „K". Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze; Ústav pro studium totalitních režimů.

Blažek, Petr. 2013. Počty nuceně vystěhovaných selských rodin v Československu 1948–1960. In: Rokoský, Jaroslav – Svoboda, Libor (eds.). *Kolektivizace v Československu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 229–243.

Boháč, Miloš. 2007. *Sedlákem, kulakem, dělníkem*. Plzeň: Nava.

Boštík, Jan. 2021. *Mladočovské Jericho. Kolektivizace jedné vesnice*. Praha: Academia.

Bouma, Jiří – Casková, Martina. 2023. *Jedlá – Dobrá Voda*. Havlíčkův Brod: Tiskárny Havlíčkův Brod.

Burešová, Jana. 2002. Združstevňování nebo kolektivizace zemědělství po roce 1948? In: Rašticová, Blanka (ed.). *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum. 223–228.

Černík, Bohumil. 1992. *Z chalup i statků*. Proseč: Městský úřad Proseč.

Černík, Bohumil. 1993. *Rudé temno nad Vysočinou*. Česká Rybná: Vl. nákl.

Dašek, Václav. 2022. Zemřel Jaroslav Rosa, sedlák každým coulem. *Selská revue* 6: 10.

Doležalová, Markéta. 2024. Antonín Plichta (1894–1951), Stanislav Plichta (1931–1953). In: Mallota, Petr et al. *Popravení z politických důvodů v komunistickém Československu*. III. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 28–51.

Duben, Josef. 2024. Radka Líkařová: odtud pocházíme, zde máme kořeny snad už 400 let. *Selská revue* 7: 90–93.

Duben, Josef. 2025. Lukáš Suchý po 33 letech hospodaření: na statku je každý den jiný a to mě baví. *Selská revue* 1: 48–52.

Dušek, Libor. 2018. *Krkonošští rodáci vzpomínají 2*. Líbeznice: Víkend.

Dušek, Libor. 2022. *Krkonošští rodáci vzpomínají 4*. Líbeznice: Víkend.

Dvořák, Aleš. 2012. *Pluhem a perem. Příběh rodu Prokůpků z Kutlíř u Kolína*. Brno: L. Marek.

Dvořák, Antonín. 1980. Tři hlasy proti… In: Holá, Věra – Vicherek, Efrem. *Neobyčejná doba. Vzpomínky průkopníků socialistického zemědělství*. Praha: Svoboda. 199–207.

Dvořák, Jan. 2024. Josef Řezníček (1910–1952). In: Mallota, Petr et al. *Popravení z politických důvodů v komunistickém Československu*. III. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 348–357.

Feige, Jakub. 2014. *Budování nové epochy. Kolektivizace zemědělství ve vsi Horská Kamenice*. Litoměřice: Státní oblastní archiv v Litoměřicích.

Franc, Martin. 2020. *Retrojídlo. Jak jsme jedli za socialismu*. Brno: CPress.

Franc, Martin. 2024. *Dějiny výživy a stravování v českých zemích 1945–1970*. Praha: Academia.

Frolec, Václav. 1974. Lidová kultura a socialistický životní styl na družstevní vesnici. In: Frolec, Václav – Krejčí, Miroslav (eds.). *Tradice lidové kultury v životě socialistické společnosti*. Brno: Jihomoravský krajský národní výbor. 28–31.

Frolec, Václav. 1981. Tradice rolnické práce a života v procesu kolektivizace zemědělství a sociální transformace. In: Frolec, Václav (ed.). *Revoluční proměny jihomoravského venkova. Sborník příspěvků z konference o integrovaném společenskovědním výzkumu současné vesnice a malého města*. Brno: Blok. 97–105.

Gorgoňová, Šárka. 2018. *Selská historie pokračuje*. Praha: Asociace soukromého zemědělství ČR.
Gorgoňová, Šárka. 2024. *Selská historie pokračuje. 2. díl*. Praha: Asociace soukromého zemědělství ČR.
Haukanes, Haldis. 2004. *Velká dramata – obyčejné životy: postkomunistické zkušenosti českého venkova*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
Havran, František. 2015. Hořké vzpomínky. In: Němeček, Josef. *Osudy sedláků na Litomyšlsku po roce 1948. Akce StB Kulak*. Chrudim: Vodní zdroje Chrudim. 88–90.
Hladílek, Miroslav (ed.). 1975. *Socializace zemědělství na Pelhřimovsku*. Pelhřimov: Okresní výbor KSČ.
Holešínský, Jaroslav. 1957. Ve Strachotíně nastupuje nová směna. In: Kostrhun, Jan (ed.). *Hovoří předsedové JZD*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství. 61–68.
Hons, Josef. 2014. *„Pohádky" pro později narozené*. Praha: Vl. nákl.
Hons, Osvald et al. 2018. *Příběhy z válečných a poválečných Sudet. Mimoňští rodáci vzpomínají*. Líbeznice: Víkend.
Hostička, Vladimír. 1999. Vzpomínky volyňské Češky na život na Ukrajině a na Sibiři. In: Veber, Václav – Cuhra, Jaroslav (eds.). *Za svobodu a demokracii I. Odpor proti komunistické moci*. Praha: Karolinum. 276–290.
Jech, Karel. 1993. Vyloučení selských dětí ze zemědělských škol (1951–1953). In: Jech, Karel (ed.). *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětašedesátinám historika Karla Kaplana*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. 123–141.
Jelínek, Jan. 1989. *Čas rašení*. Praha: Československý spisovatel.
Jilík, Fanek. 2022. *Hesla na vratech*. Buchlovice: Velehrad.
Jurman, Hynek. 2017. *Martyrium, aneb, Kulak studnický. Životní příběh Cyrila Musila*. Štěpánov nad Svratkou: Hynek Jurman.
Kapička, Jiří et al. 2025. Determination of soil loss on agricultural land based on field measurements in the Czech Republic. *Soil and Water Research* 20 (4): 253–264.
Kaplan, Karel. 1993. *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta.
Kaplan, Karel. 1995. *Československo v RVHP. 1949–1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
Kostrhun, Jan (ed.). 1957. *Hovoří předsedové JZD*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.
Kovář, Pavel. 2004. *Otec kulak, syn zelený baron. Příběh Haškova selského rodu a obrázky ze života Úhonic*. Praha: Riopress.
Krkoška, Václav. 1980. Byla to zkouška politické vyspělosti. In: Holá, Věra – Vicherek, Efrem. *Neobyčejná doba. Vzpomínky průkopníků socialistického zemědělství*. Praha: Svoboda. 377–382.
Kubátová, Helena. 2016. *Proměny příměstského venkova a venkovské každodennosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
Kučerová, Hana. 2026. Ladislav Král. In: *Sto let paměti východních Čech*. Praha: Post Bellum. 6–12.
Lavický, Martin – Bäumlová, Barbora. 2024. *Už není toho dechu. Rozhovory s krkonošským horalem*. Praha: Radioservis.
Mallota, Petr. 2024. Jan Dvořák mladší (1921–1953). In: Mallota, Petr et al. *Popravení z politických důvodů v komunistickém Československu. I.* Praha: Academia a Ústav pro studium totalitních režimů 578–588.
Míl, Luboš et al. 1979. *Tak jsme začínali 5. Socialistické přeměny zemědělství na Náchodsku*. Náchod: Okresní výbor KSČ.
Mrňka, Jaromír. 2019. Polní továrny a venkovská města. In: Sommer, Vítězslav et al. *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu, 1956–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 129–160.
Muška, Ladislav. 2003. *Zlato*. Duchcov: Vl. nákl.
Návara, Jiří. 2023. *Štěpán*. České Budějovice: Jiří Návara.
Němeček, Josef. 2015. *Osudy sedláků na Litomyšlsku po roce 1948. Akce StB Kulak*. Chrudim: Vodní zdroje Chrudim.
Nosková, Helena – Váchová, Jana. 2000. *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
Nosková, Jana. 2007. *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Brno: Ústav evropské etnologie.
Pauknerová, Ingrid. 2011. Fenomén zemědělského družstevnictví a deformace jeho myšlenky v období kolektivizace na příkladu jihočeské obce Hrejkovice. *Národopisná revue* 2: 103–114.
Pausewang, Gudrun. 2024. *Vzpomínám na Rozinkovou louku*. Mladkov: Aurora.
Pitek, Daniel – Havel, Petr. 2023. *Sedlák pod Milešovkou. Pestrá krajina proti změně klimatu*. Praha: Euromedia Group.
Pozděna, Josef. 2012. *Pohledy do minulosti. Hospodaření předků*. České Budějovice: Josef Pozděna.
Přidal, Jan. 2006. *Konec selského stavu na Prostějovsku*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
Rampas, Stanislav. 2025. *Pestrá Krajina. Publikace k 7. ročníku programu ASZ ČR*. Praha: Asociace soukromého zemědělství ČR.
Robeš, Bohumil. 2002. *Čas likvidace*. Brno: Stilus.
Rokoský, Jaroslav. 2016. Sedlák je své půdy přítel jediný: Jan Broj – jeden český osud. *Paměť a dějiny* 1: 60–67.
Růžička, Jiří. 2024. Ze vzpomínek pétépáka. *Selská revue* 6: 168.
Růžička, Miloslav. 2008–2011. *Vyhnanci: akce „Kulak": zločin proti lidskosti!* Česko: Miloslav Růžička.
Sklenička, Petr – Janovská, Vratislava – Šálek, Miroslav – Vlasák, Josef – Molnárová, Kristina. 2014. The Farmland Rental Paradox: Extreme land ownership fragmentation as a new form of land degradation. *Land Use Policy* 38: 587–593.
Slezák, Lubomír. 1981. Základní etapy vývoje československého zemědělství v poválečném období. In: Frolec, Václav (ed.). *Revoluční proměny jihomoravského venkova. Sborník příspěvků z konference o integrovaném společenskovědním výzkumu současné vesnice a malého města*. Brno: Blok. 26–33.
Smejkal, Martin. 2020. Kolektivizace zemědělství na jihozápadě Rakovnicka v letech 1949–1960. *Rakovnický historický sborník* XVII (2): 71–89.
Soukup, Josef. 1994. *Vesnice v letargii*. Vizovice: Lípa.
Straka, František. 1988. *Osobní vzpomínky soudruha Františka Straky na začátky socializace vesnice a budování JZD v jižních Čechách*. České Budějovice: Jihočeský krajský výbor KSČ.
Sťahel, Pavel. 2007. Jak se žilo a hospodařilo na Horňácku. O zemědělství neboli sedlačině, zejména v Javorníku a v Nové Lhotě. In: Válka, Miroslav et al. *Agrární kultura: o tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Brno: Masarykova univerzita. 199–212.
Šálek, Martin – Hula, Vladimír – Kipson, Marina – Daňková, Renata – Niedobová, Jana – Gamero, Anna. 2018. Bringing Diversity Back to Agriculture: Smaller fields and non-crop elements enhance biodiversity in intensively managed arable farmlands. *Ecological Indicators* 90: 65–73.
Šálek, Martin – Kalinová, Karolína – Daňková, Renata – Grill, Stanislav – Żmihorski, Michał. 2021. Reduced Diversity of Farmland Birds in Homogenized Agricultural Landscape: A cross-border comparison

over the former Iron Curtain. *Agriculture, Ecosystems & Environment* 321: 107628.
Škabrada, Jiří – Voděra, Svatopluk. 1975. *Vesnické stavby a jejich úprava*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.
Špačková, Jana et al. 2018. *Ve jménu šťastných zítřků!: kolektivizace na Voticku*. Votice: Město Votice.
Špicar, Rudolf. 1957. Měníme myšlení vesnice. In: Kostrhun, Jan (ed.). *Hovoří předsedové JZD*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství. 19–23.
Štolleová, Barbora. 2014. *Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Karolinum.
Tichý, Martin. 2024. Vladimír Cerman (1925–1952). In: Mallota, Petr et al. *Popravení z politických důvodů v komunistickém Československu*. I. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 418–427.
Tvrzník, Josef (ed.). 1974. *25 let budování socialistického zemědělství na Liberecku*. Liberec: Okresní zemědělská správa.
Urban, Jiří. 2009. Rolnická manifestace: motivace, manipulace, existenční důsledky. *Securitas imperii* 15: 98–136.
Urban, Jiří. 2010. *Venkov pod kolektivizační knutou: okolnosti exemplárního „kulackého" procesu*. Praha: Vyšehrad.
Urban, Jiří. 2011a. Projevy odporu proti nastupující kolektivizaci na Novobydžovsku. *Theatrum historiae* 8: 279–310.
Urban, Jiří. 2011b. Soumrak selského rodu Vršťalů ze Žlunic. *Královéhradecko: historický sborník pro poučenou veřejnost* 8: 175–205.
Urban, Jiří. 2012a. Československá cesta kolektivizace venkova po Stalinově a Gottwaldově smrti: od mezinárodních souvislostí k místním praktikám. *Prameny a studie* 48: Z historie zemědělství: 92–115.
Urban, Jiří. 2012b. Hospodář – agrárník – starosta – „kulak": místní autority překážkou kolektivizace venkova. In: Harna, Josef – Rašticová, Blanka (eds.). *Regionální zvláštnosti politiky agrární strany v období první Československé republiky*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum. 231–240.
Urban, Jiří. 2012c. Vyhnanice a jejich role v počátcích kolektivizace. *Paměť a dějiny* 1: 23–41.
Urban, Jiří. 2013. Tváří k venkovu: vystoupení Antonína Zápotockého ve Stěžerách. *Paměť a dějiny* 3: 32–46.
Urban, Jiří. 2016a. *Kolektivizace venkova v Horním Polabí: od fenoménů k aktérům a jejich motivacím*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum; Ústav pro studium totalitních režimů.
Urban, Jiří. 2016b. Kolektivizace venkova v historiografii – dosavadní přístupy k tématu. *Forum Historiae* 10 (1): 153–187.
Václavů, Antonín. 1999. *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*. Praha: Ústav zemědělských a potravinářských informací.
Vaculík, Jaroslav. 2002. *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta.
Vaculík, Jaroslav. 2011. Volyňský Čech: příklad Josefa Kučery. In: Fasora, Lukáš et al. *Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 304–315.
Valeš, Lukáš. 2014. Životní příběhy českých zemědělců v éře komunistického režimu a ekonomické a společenské transformace. In: Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum. 466–468.
Válka, Miroslav. 1984. Socializace venkova a tradiční rolnická usedlost na východní Hané. In: Frolec, Václav (ed.). *Socializace vesnice a proměny lidové kultury III*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti. 141–144.
Válka, Miroslav et al. 2007. *Agrární kultura: o tradičních formách zemědělského hospodaření a života na vesnici*. Brno: Masarykova univerzita.
Válka, Miroslav. 2011. *Sociokulturní proměny vesnice: moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Masarykova univerzita.
Velebná, Anna. 1980. Pro nikoho to nebylo lehké. In: Holá, Věra – Vicherek, Efrem. *Neobyčejná doba: vzpomínky průkopníků socialistického zemědělství*. Praha: Svoboda. 126–130.
Veselý, Jakub. 2014. Kolektivizace venkova očima pamětníků. *Kulturní studia* 2: 6–13.
Zatloukal, Ondřej. 2024. Selská kronika v obrazech. *Selská revue* 3: 186–189.
Zavadil, Tomáš. 2024. Role rodinných farem v rozvoji venkova Česka. Výsledky výzkumného projektu. *Selská revue* 3: 50–52.
Zumr, David. 2023. Agricultural Land Degradation in the Czech Republic. In: Pereira, Paulo – Muñoz-Rojas, Miriam – Bogunovic, Igor – Zhao, Wenwu (eds.). *Impact of Agriculture on Soil Degradation II: A European Perspective*. Cham: Springer. 35–58. https://doi.org/10.1007/698_2022_928

AUDIOVIZUÁLNÍ DÍLA:

Koudela, Aleš. 2020. *Selská krev: Sotonovi*. Česká televize [online] [cit. 13. 1. 2026]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/14618139115-selska-krev/41923510009/>.
Koudela, Aleš. 2023a. *Selská krev: Vrbští*. Česká televize [online] [cit. 15. 1. 2026]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/14618139115-selska-krev/422235100091002/>.
Koudela, Aleš. 2023b. *Selská krev: Daškovi*. Česká televize [online] [cit. 13. 1. 2026]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/14618139115-selska-krev/422235100091003/>.
Špáta, Jan. 1968. *Nezorané meze*. Československo: Krátký film Praha. Dokumentární film.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

Kovařík, Jiří. 2000. „Česká rodina ve 2. polovině 20. století." *Rodina.cz* [online] [cit. 15. 1. 2026]. Dostupné z: <https://www.rodina.cz/clanek530.htm>.
Škabrada, Jiří. 2013. „Úcta k vlastní minulosti v Česku není velká." *Deník.cz* [online] 25. 7. [cit. 30. 1. 2026]. Dostupné z: <https://www.denik.cz/bydleni/jiri-skabrada-ucta-k-vlastni-minulosti-v-cesku-neni-velka-20130725.html>.